

Del corregiment a la comarca de muntanya. Les divisions territorials al Pirineu (I)*

Jesús BURGUEÑO
Estudi General de Lleida
Universitat de Barcelona

1. L'àmbit d'estudi. L'evolució del mapa municipal

Les deu comarques catalanes de muntanya abasten una extensió de 9.560 km² (cosa que representa un 30% del territori català) i abracen un total de 161 municipis (Mapa 1). L'objectiu del present treball és presentar els principals assaigs d'organització política d'aquest territori pirinenc que han estat proposats en els dos darrers segles: des de la divisió corregimental fins a les actuals comarques de muntanya, tot revisant els projectes afrancesats, els plans liberals i la divisió territorial de 1936. Un marc temporal tan ampli permetrà d'observar quines han estat les tossudes realitats geogràfiques que han aconseguit una sorprenent continuïtat al llarg del temps, alhora que, per contra, serà possible distingir amb més precisió quins han estat els canvis més agosarats i les línies de ruptura amb uns límits administratius que sempre mostren una gran inèrcia a romandre en el territori.

Pensem que el nostre propòsit no és gratuït; la tasca no està feta encara. Els escassos estudis sobre aquesta temàtica realitzats per al conjunt de Catalunya estan sovint condicionats per un cúmul d'idees prèvies, mancats d'una visió evolutiva general i compten amb una plasmació cartogràfica —tan important en aquest terreny— deficient; tot plegat ha portat a conclusions errònies i ha fet que hom tingui una visió de la història territorial del país feta a batzegades, quan en realitat es tracta més d'una successió de reformes que no pas d'un seguit de revolucions. Hi ha, certament, excel·lents estudis per a determinades etapes de l'evolució de l'ordenament territorial: concretament per a la divisió comarcal de 1936 i el seu debat posterior, així com per a les divisions departamentals napoleòniques a Catalu-

nya. Manquen, però, els estudis de síntesi que cerquin la continuïtat de la problemàtica i de les propostes de vertebració del país; en aquest terreny poca cosa més s'ha fet des dels estudis pioners de Pau VILA.¹ Cal, de manera especial, una reflexió desapassionada sobre la divisió provincial, indissociable de la dels partits judicials, que tant haurien d'influir en les comarques de la Generalitat republicana. Serà justament a l'etapa de formació del mapa administratiu provincial a la qual dedicarem una major atenció, constituint l'aportació més original d'aquest treball.

El debat territorial a Catalunya roman encara vigent, però, està, al nostre entendre, viciat per l'acceptació mecànica i irreflexiva d'un seguit d'idees preconcebudes que han esdevingut ja tòpiques, malgrat les considerables dosis de lucidesa que van introduir en la qüestió els membres de la Ponència per a la Divisió Territorial. Estem convençuts que no serà possible afrontar de forma racional i serena l'àmplia i complexa problemàtica de l'ordenament territorial sense una millor comprensió del camí que ha portat al moment present. A aquesta finalitat vol contribuir, aplicat a l'àmbit del Pirineu, el present estudi. Hi ha, a més, per a les terres pirinenques, un interès afegit en la seva casuística geogràfico-administrativa: en repetides ocasions s'ha propugnat la configuració d'una unitat política pròpia; el coneixement dels diversos assaigs i les opinions que els propis interessats han expressat en diverses ocasions ha de permetre reflexionar sobre aquesta vella idea, i sobre la seva possible articulació i abast.

El nostre estudi afecta els àmbits intermedis de l'administració local: el de caire comarcal i el nivell regional o provincial. No podem desconèixer, però, que aquestes unitats territorials són resultat d'un cert agrupament de les unitats de base: els municipis. Convé, per tant, parlar un esment inicial en la configuració històrica d'aquest esgrao espacial elemental.

L'evolució del mapa municipal

La delimitació dels municipis al Pirineu fou, en gran part, una tasca del règim polític liberal. L'estudi del procés de definició espacial de les unitats bàsiques de l'administració local està encara per fer a casa nostra; sembla indubtable, però, que el mapa municipal que trobem ja consolidat el 1857 (data del primer cens de població contemporani) és resultat d'una dràstica reducció de l'esmicolament dels diversos ens locals preexistents: paròquies, quadres, jurisdiccions senyorials, municipis... Davant el desgavell i polimorfisme de l'administració local d'Antic Règim, les lleis municipals intentaren regular i uniformitzar les atribucions dels ajuntaments, així com la configuració dels municipis mitjançant l'exigència d'un mínim d'habitants per a formar-ne de nous.² Tot i que aquests criteris no van ser aplicats amb rigidesa, sí que van dificultar l'establiment (o el manteniment) de micro-municipis al Pirineu.

Efectivament, els llistats d'entitats locals pirinenques del primer terç de segle mostren un país força fragmentat, reflex fidel del tipus de poblament imperant. Convé, tot i amb això, adoptar moltes precaucions a l'hora de qualificar totes aquelles unitats com a municipis autònoms; moltes d'elles mantenien algun tipus de vincles jurídics amb d'altres, fet que encara no coneixem d'una forma sistemàtica. Un dels nomenclàtors en qüestió és el propi decret de creació de partits judicials; segons aquest, el 1834 els vuit districtes pirinencs (Mapa 8) tenien 848 unitats locals que, vint-i-tres anys més tard, s'havien reduït

a només 274. La davallada excedeix la meitat del nombre inicial d'ens pseudomunicipals en tots els partits de muntanya, i fou remarcablement dràstica en els de la província de Lleida, amb excepció del partit aranès (Quadre 1).

Quadre 1
Reducció dels ens locals d'administració a l'inici del règim liberal

Partit	1834	1842	1857	Reducció 1834-57
Talarn	163	138	39	76,1%
Sort	138	120	36	73,9%
Solsona	110	80	29	73,6%
Seu d'Urgell, la	139	61	46	66,9%
Olot	84	61	29	65,5%
Ribes de Freser	97	70	39	59,8%
Berga	83	67	38	54,2%
Vielha	34	27	19	44,1%
Total	848	639	275	67,6%

Fons: 1834: Decret de partits judicials, 1842: *Diccionario* de Madoz, 1857: Cens de població.

En conseqüència, ja des de la formació dels municipis contemporanis fou un fet habitual a muntanya que un mateix terme compregués diversos nuclis o entitats de població.

En el període 1857-1963 les alteracions del mapa municipal són escasses i espaiades en el temps, de manera que no pot detectar-se en aquest sentit una política determinada per part de cap govern concret. En la segona meitat del segle XIX desapareixen quatre municipis: Vila (unit a Arròs), Ribera (annexat a St. Joan de les Abadesses), Salcelles (a Borredà), i St. Llorenç (a Camprodon). El 1872 es produeix l'única segregació registrada a les comarques pirinenques: la de St. Feliu de Pallerols respecte de les Planes d'Hostoles. Durant la dictadura de Primo de Rivera, s'uneix Castellbò amb la resta de la seva vall, i també els cinc municipis que hi havia a la vall Ferrera (Alins). Finalment, a la postguerra, desapareixen dos municipis del Berguedà: Brocà i la Baells, units a Berga i a Cercs respectivament.

Fou en la segona meitat de la dictadura franquista quan s'accelerà el ritme d'annexions. La cronologia d'aquest procés coincideix amb el període àlgid de despoblament dels pobles pirinencs: comença el 1963 (annexió de la Vall dan a Berga) i fineix el 1976 (unió d'Altron amb Sort). Les agregacions municipals van ser, doncs, una adaptació simple de l'estructura administrativa local a un medi en franca regressió demogràfica. El nombre de municipis es reduí en més d'un terç, si bé aquesta política no fou uniformement seguida arreu: les àrees amb annexions més generalitzades van correspondre a les comarques d'alta muntanya lleidatanes, seguides de les gironines (Quadre 2). Així, un municipi com el de Tremp és el resultat de l'agrupament de set ajuntaments anteriors.⁵

Quadre 2
Reducció del nombre de municipis

Comarca	1963	1976	% de reducció
Pallars Jussà	35	14	60
Alta Ribagorça	7	3	57,1
Alt Urgell	40	19	52,5
Val d'Aran	18	9	50
Pallars Sobirà	29	15	48,3
Cerdanya	23	16	30,4
Garrotxa	28	21	25
Ripollès	24	20	16,7
Berguedà	31	30	3,2
Solsonès	15	15	0
Total	250	162	35,2

Després de catorze anys sense realitzar-se agregacions en el mapa municipal català, el 25 de març de 1991 va ser aprovada la incorporació del municipi ripollenc de Palmerola al de les Lloses, realitzada amb l'acord del consell obert de veïns. I és que, tot i que ja no hi hagi una política explícita de reducció del nombre de municipis, la causa que va motivar les agregacions, el despoblament i envelliment de la població pirinenca encara persisteix.

Aquest procés d'annexions ha estat valorat, majoritàriament, de forma negativa.⁴ La principal objecció que hom pot fer és la manca de criteris globals en la reordenació de municipis duta a terme, així com d'un plantejament directe de la problemàtica de fons: l'evident impossibilitat del minifundisme municipal (no exclusivament pirinenc) per prestar als ciutadans els serveis que la llei exigeix. No sols ha mancat aquesta perspectiva global, sinó que, en la majoria de casos, el procés d'annexió no va ser convenientment supervisat, de manera que en ocasions s'han generat notables absurds geogràfics o disfuncionalitats territorials: pobles que no tenen carretera directa per accedir a la seva capital municipal (per exemple, de Bescaran cap Anserall, la capital del nou municipi de les Valls de Valira), o que ni tan sols guarden continuïtat territorial (cas de Serradell amb el Pont de Claverol, dins el nou municipi anomenat —de manera ben confusional— *Pallars Jussà*). Aquestes irregularitats es van produir sovint perquè els municipis rebutjaven unir-se a la petita ciutat propera, amb la qual havia més lligams, i preferien vincular-se amb altres municipis de similars característiques socio-econòmiques, a causa d'una malfiança vers les viles de les valls, i per por a restar definitivament en l'oblit dels poders públics.

En definitiva, les annexions municipals són una simple adaptació mecànica a uns volums demogràfics minvants. La pèrdua de poder i de representativitat política soferta pels col·lectius agregats no ha estat compensada per una millora en la prestació de serveis. Per tant, el problema de fons, la manca de recursos en un territori en decadència demogràfica, no ha estat encara abordat.

Un cop presentat l'àmbit territorial del nostre treball i l'evolució de la seva estructura municipal caldrà, ara, centrar-se en el que és l'objecte principal d'estudi d'aquestes planes: la definició al llarg del temps d'uns ens administratius intermedis a la regió pirinenca.

2. La nova planta corregimental

El decret de Nova Planta imposat a Catalunya per Felip V el 1716 alterà radicalment la constitució i les institucions del país. La tradicional estructura territorial en vegueries no havia de restar al marge del capgirament administratiu general; a l'article 30 del propi decret s'establí una nova divisió en corregiments que, amb poques modificacions i breus interrupcions, perdurà fins 1833. La reorganització es va fer amb una gran simplicitat: la creació de corregiments no és més que una suma de vegueries i sots-vegueries per tal d'aconseguir un menor nombre de circumscripcions amb una extensió superior i més equilibrada. Així la sots-vegueria de Besalú s'uneix a Girona, la de Berga amb Manresa, la de Ribes de Freser amb Puigcerdà i la vegueria de Camprodon amb la de Vic. A l'Alt Pirineu no hi hagué gaire canvis, la sots-vegueria del Pallars, amb capital a Talarn, deixà de dependre de Lleida i esdevingué corregiment independent en atenció a *la distancia, quebrado y montuoso del terreno*.⁵ El cas de la vall d'Aran, descuidat en el decret de Nova Planta, fou aclarit un any després, en establir-se un règim particular:

«por ser al pendiente y vertiente de los montes Pirineos que mira a Francia; ha tenido por bien S.M. resolver y mandar con R.O. de 13 de Marzo de 1717, que se mantuviese como partido particular, sin agregarse a corregimiento alguno, y que su gobierno corriese a cargo del Gobernador de la plaza de Castel-León».⁶

Aquesta reordenació ha estat qualificada com a més harmònica i equilibrada que la vigent amb els Àustries, i fins i tot més ajustada «a les realitats geogràfiques del país (...) i a les necessitats de la terra».⁷ Pel que fa als límits, cal no perdre de vista que les valoracions que hom pugui fer sobre el seu encert, en realitat han de referir-se a la divisió veguerial que hi és subjacent. Així, per exemple, la pertinença de la vall de Toses a la sots-vegueria de Berga explica que la incorporació de la sots-vegueria de Ribes al corregiment de Puigcerdà suposés la creació d'un enclavament.⁹

Un segon graó de la jerarquia urbana filipista estava constituït per les alcaldies majors, amb un tinent lletrat al capdavant que exercia funcions delegades del corregidor. També el decret de Nova Planta establia quines serien les localitats d'aquell nivell, cenyint-nos al cas pirinenc es tractava de les viles de Berga, Camprodon i Besalú; interessa destacar que en el cas de les dues darreres s'admet la seva substitució per Olot i Figueres respectivament. El fet de plantejar-se la possibilitat de bescanviar alguna capitalitat històrica per altres localitats suposava un tímid reconeixement dels canvis que s'estaven operant en la jerarquia urbana, davant el notable creixement de ciutats subordinades, com Figueres i Olot, que contrastava vivament amb l'estagnació dels centres tradicionals (Besalú i Camprodon). El creixement d'Olot fou particularment espectacular durant el segle XVIII, ja que va passar dels 2.600 hab. de 1719 als 9.150, el 1787, cosa que la col·locava en la sisena posició del *ranking* de ciutats catalanes, molt per davant de Camprodon (1.690 hab. en el cens de Floridablanca). A la pràctica, però, la seu administrativa continuà radicant en els antics caps, la qual cosa fou origen de sovintejades disputes amb les ciutats aspirants.

La polèmica entre Besalú i Figueres finí el 1802, amb la creació d'un nou corregiment amb capital a la ciutat de l'Empordà. El seu àmbit espacial era similar al de la vella sotsvegueria de Besalú, si bé el límit meridional reculava cap al nord, tot fixant-se en el Fluvià. Aquesta reforma de la planta territorial s'explica, a banda del creixement demogràfic de la capital empordanesa (5.400 hab. el 1787, davant els 1.248 de Besalú), per la seva revalorització estratègica, d'ençà la Guerra Gran, i en tant que plaça fronterera ben guardada pel castell de Sant Ferran. Com a resultat de la creació d'aquest nou corregiment, l'actual Garrotxa restava fragmentada en tres trossos pertanyents als corregiments de Girona, Figueres i Vic; fins que Olot no aconseguí la confirmació administrativa del seu caràcter urbà, no s'anirà perfilant l'àmbit territorial que avui coneixem com a Garrotxa. El principal argument de Camprodon per retenir l'alcaldia major era la seva condició de jurisdicció reial, mentre que Olot i Ripoll depenien del monestir d'aquesta darrera ciutat; difícilment les poblacions pertanyents a una jurisdicció senyorial podien aconseguir esdevenir seus de l'administració de la justícia pública i representants dels interessos de la Monarquia.⁹

La divisió territorial de Catalunya assolirà a les acaballes de l'Antic Règim una complexitat i un fraccionament encara superior al que fins ara hem presentat. La Intendència emprà generalment com a partit o subdelegacions de rendes els mateixos corregiments, però sovint aquests foren subdividits (Mapa 2). Així, dins el corregiment de Puigcerdà hi havia la subdelegació de la Seu d'Urgell, en el de Vic trobem la de Camprodon i en el de Manresa la de Berga. D'aquesta manera diverses vegueries de l'època dels Àustries tornaven a tenir vigència, principalment a efectes d'hisenda: la subdelegació de Camprodon es corresponí fil per randa amb la seva antiga vegueria i la de Berga amb la seva anterior sotsvegueria. Per contra, la delimitació de la subdelegació de la Seu és una aportació original i sense precedents immediats. El tret més pintoresc de l'ordenament en subdelegacions fou la creació d'un partit en el sector nord-oriental del corregiment de Cervera que estava, però, vinculat amb la ciutat de Berga; així s'esdevé que el territori al voltant de Solsona depenia de Cervera a efectes governatius i de justícia, mentre que en el terreny econòmic s'articulava amb Berga. Aquesta situació tan irregular era característica de l'ordenament administratiu d'Antic Règim, que fou objecte de dures crítiques des de les posicions racionalistes i il·lustrades.

En definitiva, a les darreries del règim absolutista a Espanya, el Pirineu català presenta una organització territorial en la que apareixen configurades diverses de les actuals comarques. Únicament en el cas de la Garrotxa no trobem cap circumscripció que anticipi l'àmbit espacial actual; en l'extrem oposat, només la vall d'Aran presenta una delimitació idèntica a l'actual, per evidents motius de singularitat física i humana. Els Pallars, amb la Ribagorça, conformen una unitat amb uns límits pervinguts des de l'època comtal, que tampoc no són qüestionats. En el sector central, la Cerdanya i l'Alt Urgell assoleixen una configuració molt acostada a la d'avui dia, si obviem l'afegit de la vall de Ribes; el territori de la Seu no incloïa, però, pobles del Baridà, que resten amb Puigcerdà, ni ultrapassava pel sud els contrafors pre-pirinencs. L'alta conca del Llobregat, centrada per Berga, roman amb la delimitació tradicional de la sotsvegueria d'aquesta ciutat, molt aproximada a la de l'actual Berguedà, si bé amb la important salvetat que en aquell temps incloïa també la vall de Toses. La subdelegació i antiga vegueria de Camprodon englobava la major part del Ripollès, tret de les valls del Freser; és destacable la gairebé total identitat dels seus confins meridionals amb els que presenta la comarca actual, de tal manera

que restava exclosa la rodalia de Besora. Finalment, pel que fa al Solsonès, ens trobem amb un fet nou important: la subdelegació de Berga, compresa en el corregiment de Cervera té com a centre virtual (però no legal) Solsona; creiem que això pot ser considerat com a primer esbós d'un districte propi per al Cardener-Solsonès.

3. Els assaigs bonapartistes de divisió territorial

Durant la dominació francesa es van fer a Catalunya diversos intents d'imposar una divisió departamental que seguís el model gestat en la Revolució, tal i com s'estava fent als territoris dels Països Baixos i d'Itàlia annexats a França. Fins a tres plans d'organització van ser decretats en el curt període d'administració bonapartista: el primer va partir del comandament militar francès a Catalunya, un segon fou elaborat pel govern de Josep I per a tot l'Estat i, finalment, un tercer fou signat pel mateix Napoleó.

La concepció dels tres projectes té abundants punts de contacte, la qual cosa s'explica perquè compartien un mateix model de referència. Tots tres cerquen la racionalització de l'administració a partir de principis d'uniformitat, jerarquia i centralització. La principal coincidència rau en el nombre de circumscripcions proposat per a Catalunya: quatre. També tenen en comú la preferència per criteris de caire físic a l'hora de determinar els límits, els quals ressegueixen, sovint d'una forma molt rígida, les divisòries hidrogràfiques i, especialment, els cursos fluvials. S'observa en termes generals un desconeixement de la realitat física, històrica i humana del país. Cal dir, finalment, que un altre tret que agermana aquests tres decrets de divisió territorial fou la seva manca d'aplicació efectiva.

El primer d'aquests projectes fou l'elaborat durant la primavera de 1810 pel mariscal Augerai, Governador General de Catalunya, a iniciativa pròpia, però amb l'avenença de Napoleó;¹⁰ aquesta va ser la primer proposta de divisió «provincial» de Catalunya. En ella s'establien quatre «corregiments», amb capitals a Barcelona, Girona, Reus i la Seu d'Urgell; de tots quatre, només s'arribà a detallar els límits i organització dels de Barcelona i Girona, per la qual cosa poc coneixem de l'articulació que hom preveia per al Pirineu. L'àrea gironina restava delimitada pel Freser i el Ter; Olot i Figueres serien capitals de sub-corregiment (l'equivalent a l'*arrondissement* francès), mentre que en un tercer esgrà administratiu, el cantó, hi figuraven Ripoll i Camprodon (depenents d'Olot) i Besalú (de Figueres). La meitat meridional del Berguedà restava amb les terres barcelonines, incloent-hi la ciutat de Berga, que exerciria funcions de cap de cantó. Joan Mercader ha criticat encertadament aquesta divisió per l'obsessiu fluvialisme en la fixació dels límits però, pel que fa a l'elecció dels centres administratius, observem que no hi manca la lògica ni l'encert, en particular pel que fa a la valoració que s'evidencia de la importància real d'Olot.

Paral·lelament, des de la cort de Josep I s'establí una divisió departamental per al conjunt de l'Estat, publicada en la *Gaceta de Madrid* el 4 de maig de 1810¹¹ (Mapa 3). En ella Catalunya era dividida en quatre prefectures que eren capitalitzades —per primer cop— per les ciutats que acabarien revalidant aquest rang en plans posteriors, i en particular en el definitiu de 1833: Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona. La mateixa elecció dels centres explica que hi hagi algunes coincidències de delimitació amb la divisió provincial actual; cal, però, remarcar discrepàncies importants, com ho són la vinculació de la Cerdanya amb Lleida o la del Solsonès amb Barcelona. La principal diferència s'observa en el

departament de Lleida, que comprenia totes les terres situades entre els rius Segre i Cinca; aquesta delimitació evidència el caràcter decididament ahistòric d'aquell pla, ja que prescindeix —per primera i única vegada en la gènesi de les províncies— de límit tradicional de Catalunya amb l'Aragó per la banda Nord, que estava establert des de feia segles a la Noguera Ribagorçana. La resta de límits al Pirineu ressegueixen carenes: com ara la serra del Cadí o la divisòria aproximada de les conques del Ter i Llobregat.

Els caps de sots-prefectura triats eren Camprodon, Talarn, Solsona i la Seu. Si en els dos primers casos es mantenia la primacia de les capitals tradicionals, bo i ignorant la puixança d'Olot o Tremp, per contra les dues seus episcopals pirinenques assolien un rang polític netament superior al que comptaven en l'Antic Règim, en detriment de Puigcerdà i Berga. Aquest fet té una particular significació per a Solsona, que aconsegueix així, per primer cop, detentar la capitalitat d'un ens intermedi, categoria que li serà confirmada en els projectes posteriors.

En conclusió, aquest fou un projecte poc elaborat, de gabinet, com ho demostra la preferència simplista pels límits fluvials, signe, alhora, d'un escàs coneixement de la realitat del país. Com en el cas anterior, la implantació pràctica d'aquest decret va ser mínima: ni tan sols s'arribà mai a concretar la delimitació de les sub-prefectures.

Finalment, la tercera divisió de l'administració francesa que afectà les terres catalanes fou decretada pel propi Emperador el 26 de gener de 1812, cosa que ha estat considerada com una mostra inequívoca de les seves pretensions annexionistes vers Catalunya.¹² També en aquesta ocasió es tractà d'una proposta de divisió quatripartita (Mapa 4), amb capitals a Girona (departament dit del Ter), Barcelona (de Montserrat), Tarragona (de les Boques de l'Ebre) i Puigcerdà (del Segre). A banda de les previsions frustrades del projecte d'Auguerau, aquesta és la primera vegada que es defineix una unitat administrativa de caire provincial que correspon estrictament a un àmbit geogràfic de muntanya. Representa, per tant, un bon exemple de regionalització fonamentada en criteris d'homogeneïtat física del territori, allò que més tard serà anomenat *regió natural*. Les notables similituds del pla napoleònic (quant al nombre de províncies i als grans trets de la seva delimitació) amb els primers assaigs de divisió elaborats en les primeres etapes constitucionals (Mapa 6) indiquen una coincidència d'objectius, de mètode de treball, i una comuna percepció del Pirineu com a espai amb personalitat diferenciada.

Probablement, la raó bàsica per triar Puigcerdà com a capital de departament fou la seva localització fronterera, la qual cosa permetia una presència efectiva de les autoritats imperials, fet excepcional en un medi majoritàriament controlat pels resistents a la dominació francesa.¹³ A més, aquesta avinentesa era aprofitada per Napoleó per realitzar la vella aspiració francesa d'annexionar la vall d'Aran, incorporada ara al departament de l'Alta Garona.¹⁴ El suport ideològic d'aquesta pretensió era el principi de les *fronteres naturals*, el mateix que anys enrera havia estat esgrimit per arrabassar el Rosselló i l'Alta Cerdanya. Seguint aquest criteri, i a mena de compensació, les valls d'Andorra passaven, sobre el paper, al departament presidit per Puigcerdà.

Pel que fa a l'estructuració interna dels nous departaments, en el del Segre s'establien tres districtes: el de Talarn (coincident amb el Corregiment), el de Puigcerdà (Urgellet, Andorra i Cerdanya) i el de Solsona, ciutat que detenta una posició central en el territori

que va del Berguedà al Mig Segre. A la part pirinenca dels departaments de Montserrat i del Ter no s'establí cap capital de districte, de manera que la Garrotxa continuà, com sota la planta corregimental, repartida entre els districtes de Figueres, Girona i Vic.

No oblidem, però, que l'efectivitat real d'aquesta divisió, així com de les anteriors, va ser mínima; hom pot afirmar, amb J. MERCADER que:

«el sistema filipista de corregimientos y corregidores, si no en cuanto a persona, al menos como institución no peligró lo más mínimo y pasó íntegro a los años de la postguerra y neoabsolutismo restaurador».¹⁵

Possiblement la principal conseqüència d'aquests projectes (i no és poc) fou la de contribuir a generar un cert estat d'opinió obert a la possibilitat d'un replantejament de l'ordenació territorial del país. En definitiva s'havia trencat amb la imatge d'intangibilitat de la divisió provincial i alhora s'obrien expectatives a diverses ciutats d'assolir un nivell superior en la jerarquia administrativa.

4. L'organització territorial del nou estat liberal

El nou model d'Estat que defineix la Constitució de Cadis de 1812 comportava un replantejament de l'estructura territorial del país. Els principis liberals d'uniformitat i racionalització s'oposaven frontalment a una divisió sorgida del particularisme i de l'herència històrica. Calia fer una nova organització del país que s'avingués millor als propòsits del nou règim en construcció, aconseguint que l'acció de l'Estat arribés fins a l'últim ciutadà mitjançant una estricta jerarquització dels òrgans de l'administració local: municipis, partits i províncies.

L'establiment de la nova divisió territorial de l'estat té una història força complexa, reflex fidel dels avatars de la política espanyola en el procés del canvi de règim. Les fites bàsiques d'aquesta llarga elaboració, concretades per al cas de Catalunya, poden resumir-se així:

- 1813: Projectes de divisió en partits judicials i d'establiment de caps polítics subalterns
- 1814: Projecte de divisió provincial de Felip Bauzà
- 1814-20: Retorn a l'absolutisme i a la divisió en corregiments
- 1820: Reforma i implantació del projecte de partits de 1813; nou pla de distribució de caps polítics subalterns
- 1821-22: Elaboració, discussió i aprovació de la primera divisió provincial
- 1823-33: Nou retorn a l'absolutisme i a la divisió en corregiments
- 1833-34: Implantació d'una nova —i definitiva— divisió territorial.

Al llarg d'aquests anys se succeixen gran nombre de propostes, projectes, reclamacions, debats..., que forneixen un valuós corpus documental de gran interès geogràfic i històric. Malgrat això, no abunden els estudis sobre aquest cabdal punt d'inflexió de l'organització territorial del país. Cal remarcar, però, els imprescindibles treballs de GARRIGÓS PICÓ i de CALERO AMOR per al conjunt d'Espanya, així com els de Pau VILA pel que fa a Catalunya. En aquest treball recollim l'estat actual de la nostra investigació sobre aquest

període aplicat al cas del Pirineu català. La documentació bàsica que hem utilitzat ha estat el conjunt d'expedients referents a aquest tema que es conserven a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona.

4.1. La divisió en partits judicials (1812-1823)

Com tindrem ocasió de comprovar més endavant, la divisió territorial de 1936 prengué com a model de referència els partits judicials; per això té un notable interès conèixer la gènesi d'aquella organització que tant condicionaria la definició espacial de les comarques avui dia vigents.

La percepció que per al nou règim polític en construcció és necessària una nova organització dels ens territorials intermedis deriva de dos fets. D'una banda es té la convicció que l'ordenament corregimental ha quedat obsolet: les antigues divisions no són funcionals, tant pel seu elevat nombre de discontinuïtats (enclavats), com per l'arbitrarietat dels límits, la inadequació de les capitals o per la desproporció territorial i poblacional. D'altra banda, el servei bàsic que mena a l'adopció de l'esgraó intermedi —l'administració de justícia— precisa, en el nou ordenament legal, d'uns àmbits més reduïts que els dels antics corregiments: en abolir-se el règim senyorial de justícia pública, s'estén des de l'estricta àmbit jurisdiccional reial fins a tots els racons del país. Per aquest motiu, ara, el criteri clau en el disseny dels àmbits espacials deixa de ser el nombre de pobles de reialenc per a passar a atènyer tota la població; el nombre de veïns serà, per tant, l'espasa de Dàmocles que condicionarà les dimensions dels partits pirinencs. El decret de 12 d'octubre de 1812 sobre l'establiment d'Audiències i Jutjats de primera instància encarregà a les noves Diputacions provincials que, d'acord amb l'Audiència, elaboressin la nova divisió de partits, fixant taxativament:

«Art. 2.- En la Península e Islas adyacentes formarán los partidos proporcionalmente iguales, con tal que no baxen de cinco mil vecinos;¹⁶ teniendo presente la mayor inmediación y comodidad de los pueblos para acudir a que se les administre Justicia, y haciendo cabeza de partido el que por su localidad, vecindario, proporciones y demás circunstancias sea más a propósito para ello».

Malgrat tot, s'admetia la possibilitat de fer-hi excepcions:

«Art. 4.- Sin embargo de lo que queda prevenido, siempre que, así en la Península como en Ultramar, algún territorio o algún partido ya formado no pueda agregarse a otro por su localidad y distancia, o por la mucha extensión del país, las Diputaciones harán de él un partido separado, o lo conservarán como está para que tenga su Juez de primera instancia, aunque no llegue el número de vecinos que queda señalado».

Cal observar que la divisió de partits no es limitarà únicament a l'àmbit judicial, sinó que va ser adoptada també amb altres finalitats: com una peça necessària dins l'esquema d'organització jerarquitzada del poder en aspectes com els processos electorals, el reclutament, la recaptació d'impostos i, en general, com a corretja de transmissió de les ordres.

D'acord amb la seva comesa, la Diputació de Catalunya elaborà el 1813, en plena Guerra del Francès, el primer projecte de divisió territorial de Catalunya, en un total de vint-i-quatre partits, cinc d'ells al Pirineu: els de la Pobla de Segur, Solsona, la Seu d'Urgell,

Ripoll i Olot. En acabar la guerra i tornar Ferran VII, tota l'obra legislativa liberal s'anul·la, i així també s'arracona el pla de divisió en partits, però amb el pronunciament de Riego de 1820 torna a oscil·lar el pèndol polític decimonònic i és novament reconstituïda la Diputació provincial de Catalunya, reprenent-se el fil de la discussió encetada vuit anys enrra. El projecte de 1813 és revisat, i es decideix introduir-hi canvis importants que afecten el Pirineu: s'opta per prescindir del partit de Ripoll a costa d'un altre amb centre a Berga i, com a conseqüència, bona part dels límits s'alteren;¹⁷ a més, es proposa de repartir el partit de la Pobla de Segur en dos, amb sengles capitals a Tremp i Sort. Finalment, les Corts de Madrid van aprovar el 25 d'octubre de 1820 aquell segon projecte, però introduint-hi una nova modificació, ja que no fou acceptat el desdoblament del Pallars, de manera que Tremp va restar com a única capital (Mapa 5).

És evident que aquets projectes van restar molt mediatitzats per la necessitat d'acomplir uns requisits poblacionals clarament excessius per a un medi muntanyenc. Les xifres de població que s'utilitzaren foren les que indiquem en el quadre següent.

Quadre 3
Població estimada (en veïns) per partits 1820

Berga		4.860
Olot		9.852
Seu d'Urgell, la		6.144
Solsona		4.849
Tremp	2.104	} 5.235
Sort	1.501	
Tremp	1.460	

Deixant de banda la fiabilitat d'aquestes xifres, qüestionada pels propis autors de la divisió, és indiscutible que el llinar de 5.000 veïns limitava notablement el nombre de partits que podien ser establerts al Pirineu. L'uniformisme demogràfic comportava, d'aquesta manera, la creació de greus disfuncionalitats en la nova divisió. Ni la Vall d'Aran, ni els Pallars, ni la Cerdanya podien assolir una entitat pròpia si es feia una lectura restrictiva de la normativa. Per la mateixa raó calia decidir-se entre alternatives mútuament excloents: a les capçaleres del Llobregat i Ter tan sols hi havia efectius poblacionals per a un partit, bé el de Ripoll, bé el de Berga. Certament la Diputació va defensar l'aplicació de l'article quart de la normativa, per tal que es reconeguessin les dificultats que l'orografia oferia a les comunicacions, que feien inviablés uns partits pirinencs massa grans; però ja hem vist que la interpretació que es va fer a les Corts de la llei va ser clarament limitadora, diríem que obstinadament rígida i uniformista.

Per tal d'obtenir la capitalitat i assegurar-se un partit propi, les viles pirinenques (com les de la resta de Catalunya) van esgrimir tots els recursos i arguments possibles en defensa de la seva candidatura. Com tindrem ocasió de verificar tot seguit, el debat sobre l'organització territorial de Catalunya fou, per damunt d'altres reflexions, una lluita per la primacia administrativa, o el que ve a ser el mateix, un combat per la primacia urbana.

a) El cas del Pallars i Aran

En el projecte inicial de 1813, tot el conjunt de terres del Ribagorça, Pallars i Aran restaven dins un sol partit, amb capital a la Pobla de Segur. Aquest agrupament respon, com ja s'ha dit, a l'imperatiu demogràfic; sols d'aquesta manera s'assolia la xifra de 5.000 veïns. Tanmateix, la definició d'aquest ampli marc territorial conferia a la Pobla de Segur la requerida condició de centralitat, que li mancava a Tremp o Talarn:

«La población mejor para cabeza de partido es la de Tremp, pero su situación al extremo del Mediodía perjudicaría conocidamente los pueblos que existen al Norte. La de Talarn, en donde residen les autoridades actualmente, a más de tener el mismo defecto que Tremp, no presenta ventaja alguna. La de Gerri es seguramente la más céntrica, pero la de la Pobla de Segur, cercana a ella, presenta conveniencias de industria, concurrencia, y mejor situación».¹⁸

La correcció de la decisió de situar la capitalitat a la Pobla era reconeguda fins i tot per viles que optaven a un partit propi, com és el cas de Sort:

«Si en este Corregimiento no había más que una demarcación, que la cabeza de partido o punto, aunque no del todo céntrico, debía ser en la villa de la Pobla de Segur, por ser población tan cómoda que hasta la más ínfima aldea, así de las montañas como de la Conca, tiene todos los días proporción, por pasar por allí las dos riberas de los ríos Noguera i Flamicell, y las carreras que van de la Conca a las montañas, por el continuo tráfico de vino que provege la conca de Tremp a todos los pueblos de las montañas que es la parta alta del Corregimiento, y de otra parte es la población más ermosa, abundante de todas las artes y fábricas y de mayor vecindario que Talarn».¹⁹

La candidatura de la Pobla no s'oblida malgrat el retorn a l'absolutisme, així l'Audiència de Catalunya, coautora del pla de partits judicials, va tornar a mostrar-se partidària del trasllat de la capitalitat del corregiment de Talarn a la Pobla de Segur el 1816.²⁰

En reprendre's el debat el 1820, la Diputació de Catalunya, conscient de com resultaria de problemàtic agrupar territoris tan diversos i amb comunicacions tan dificultoses, reconsiderà la proposta inicial i propugnà un repartiment del partit de la Pobla de Segur en dos conjunts, amb capitals a les viies més poblades de cada un: Tremp i Sort. La delimitació territorial d'ambdós era la mateixa que s'establí posteriorment el 1834, amb la important excepció d'incloure la Vall d'Aran dins el partit de Sort. Aquesta subdivisió es justificava davant les Corts de Madrid en atenció als condicionaments geogràfics:

«... el terreno conocido en la actualidad baxo el nombre de Corregimiento de Talarn, se deduce ser su extensión de unas 30 horas de N. a S., y a unas 14 horas a corta diferencia de E. a O., (...) que el número de sus pueblos se aproxima a 300 (...) que aquel terreno sobre ser muy dilatado, es en la mayor parte quebradísimo y muy frío, de difícil comunicación de unos puntos a otros, mayormente desde el Condado de Pallás, que es la parte superior, a la conca de Tremp que forma la inferior, de modo que parece que la naturaleza quiso dividir aquel territorio, como que el único paso de comunicación que existe entre la conca de Tremp y el condado de Pallás es el llamado Collagats, de más de media legua de largo, camino escabrosísimo, formado en unas peñas sobre el río Noguera Pallaresa, que presenta el precipicio más horroroso».²¹

Resulta ben sorprenent aquesta imatge del Collegats com a frontera de difícil trànsit si la comparem amb la benèvola descripció que es feia del port de la Bonaigua, amb l'evident finalitat de justificar la unió de la Vall d'Aran a Sort:

«... parece que atendiendo al nuevo sistema no ocurre para la reunión inconveniente alguno insuperable, antes bien lo sería en concepto de la Diputación el tener que costear los arances, según la ley reglamentaria de tribunales, los gastos cuando se formase uno que meramente comprendiera aquel territorio. No ignora la Diputación que por razón de las nieves es muy penosa en invierno la comunicación del Valle con el resto de la Provincia, pero tampoco ignora que el puerto llamado de la Bonaigua ofrece un paso rara vez intransitable».²²

Aquesta decisió d'alterar el projecte inicial responia també a les constants sol·licituds de desdoblament que havien fet Tremp, Talarn i Sort. Els arguments que esgrimeixen per aquest pobles són diversos; així per exemple, l'Ajuntament de Tremp justificava la necessitat de tenir més tribunals de justícia en raó a les característiques socio-econòmiques de l'àrea, ja que en tractar-se d'una zona agrícola presentaria més litigis sobre propietats, de tal manera que:

«... más bien necesitan de un tribunal 4.000 vecinos labradores que seis y ocho mil artesanos».

Tanmateix s'advoca per una divisió en àrees homogènies, diferenciant el «Marquesat de Pallars o Muntanya» de la Conca:

«... los usos, las costumbres, el genio y carácter de los habitantes, los tratos y comercios, y la misma agricultura son muy diversas los de un territorio de los del otro, y hasta los intereses en mucha parte están en oposición directa».²³

Pel que fa a les capitalitats, així com l'elecció de Sort per a la part nord de l'antic corregiment de Talarn no era discutida,²⁴ entre Tremp i Talarn sí hi hagué un aferrissada lluita per comandar les terres del Pallars Jussà i la Ribagorça. Tremp i altres pobles de la Conca²⁵ adduïren la centralitat, els serveis i equipaments de prestigi (església col·legiata, hospital de la Caritat, administració de Correus i d'Hisenda) i altres atributs amb què comptava aquella vila, entre els quals s'inclou l'atracció mercantil:

«... pues está situada en parage llano de hermosa campiña y horizonte; tiene un vecindario mucho mayor que las demás poblaciones, se celebra en ella un mercado semanal y cuatro ferias cada año mui concurridas».²⁶

Davant d'aquestes accions l'Ajuntament de Talarn no deixà de fer escoltar les seves queixes, apel·lant a la seva antiguitat com a capital, cosa que feia que comptés amb una infraestructura superior (presó, escrivans, agutzil...). Així expressava el seu desgrat per la pretensió de Tremp:

«... corren los pueblos de este distrito algunos agentes emisarios de los ayuntamiento de algunas villas del mismo recogiendo firmas de los incautos individuos de los ayuntamientos de dichos pueblos, para que se mude la capital del mismo, que ha residido, y reside desde la creación del Corregimiento, en la presente Villa, haciendo ver y proponiendo aquellos facciosos emisarios, las ideales ventajas y comodidades que no es factible reúna villa alguna de este distrito para la recta administración de justicia, como sin pasión reúne la presente».²⁷

Tot fou en va, després d'una lluita secular, Tremp aconseguia erigir-se en capital de partit. Aquest fet és un bon indicador del canvi de règim que s'ha produït: els privilegis here-tats ja no són suficients per a conservar la primacia urbana; tampoc no té ja validesa l'ar-gument de la pertinença o no a jurisdicció reial, en haver estat abolit el règim senyorial. Els criteris per a la localització de les capitals són plenament moderns, objectius i funcio-nals; la Diputació ho justifica així:

«... consta de doscientos vecinos y de sólo ochenta y cinco la de Talarn, a lo que se añade la mayor comodidad de los pueblos de acudir a Tremp, en donde residen los empleados del ramo de Aduanas y por consiguiente los llevan con más frecuencia las relaciones de comer-cio, y aun la misma localidad más céntrica».²⁸

Els límits que s'establien entre ambdós partits, i que finalment serien aprovats el 1834 (Mapa 8), gaudien d'un notable consens, exceptuant el cas de la vall Fosca, ja que si bé l'Ajuntament de Tremp havia defensat la seva incorporació a Sort,²⁹ en opinió del de Ta-larn la vall formava part del partit que calia establir a la meitat meridional del Pallars.³⁰ Finalment la vall del Flamicell fou inclosa amb Sort, fet que ha estat explicat per una més còmoda comunicació en aquell temps vers els Pallars Sobirà, i per la identitat sòcio-econòmica amb aquest;³¹ cal però insistir en la necessitat que tenien els autors del pro-jecte d'afegir habitants al migrat volum demogràfic del Pallars Sobirà i equilibrar un xic el repartiment que es feia entre Sort i Tremp de l'antic Corregiment. Amb el mateix pro-pòsit d'arreglar un major volum poblacional l'Ajuntament de Sort havia fet una proposta molt més agosarada: afirmava que podien pertànyer també el seu partit Senterada, Taús, Guils, Castellàs i Civís, mentre que el de Tremp podria abastar fins Vilanova de Meià. Finalment, els límits meridionals de l'antic corregiment de Talarn solament van ser modi-ficats per a incloure en el partit de Tremp alguns pobles *hasta tocar les encrespadas mon-tañas del Monsech* (Comiols, Folquer...), alguns dels quals expressarien més tard la seva oposició a aquest canvi.³²

Ja s'ha dit que les Corts van rebutjar la formació dels partits previstos, però això no suposà un retorn a la proposta de 1813, ja que no es va fixar la capital a la Poble de Segur, sinó que fou finalment Tremp la ciutat escollida.

D'altra banda la unió de la Vall d'Aran amb el Pallars es mostrà aviat com totalment inoperant i provocà sovintejadades tibantors amb la Diputació de Catalunya. És per això que l'agost de 1821 s'acordà comunicar les ordres directament a l'alcalde de Vielha, sense la intermediació del de Tremp.³³ Amb l'aixecament dels absolutistes catalans la situació es crispà encara més, fins el punt que el Conselh Generau va reconèixer la Regència d'Urgell i decidí fer-se independent de Tremp.³⁴

b) Del corregiment de Puigcerdà al partit de la Seu

Tant el 1813 com el 1820 hi hagué coincidència de criteris en l'ordenament que calia adoptar per al corregiment de Puigcerdà, el qual, segons parer de la Diputació:

«... parece que estava dividido por la naturaleza en tres comarcas distintas, que son el valle de Ribas, el territorio de Puigcerdà, y el de la Seo de Urgel».³⁵

El criteri de delimitació fou plenament naturalista: es faria correspondre el partit amb la conca alta del Segre; per aquest motiu la vall de Ribes restarà exclosa, al temps que s'inclouran els pobles de Junyent (abans del corregiment de Talarn) i Alinyà i Perles³⁶ (del de Cervera).

La principal disputa girarà entorn a la fixació de la capitalitat, desfermant-se una aferrissada lluita entre la Seu i Puigcerdà, ciutats que comptaven en aquell temps amb una població molt similar (uns 1.700 hab.). Novament el criteri demogràfic impedia la Diputació fer-ne dos districtes i diferenciar així la Cerdanya de l'Alt Urgell:

«La razones en que se funda [la reclamació de Puigcerdà i altres pobles] y particularmente la de haberlo sido hasta ahora merecen mucha atención, de modo que si hubiese el número suficiente de vecinos para la formación de dos partidos y pudiese Puigcerdá ser punto céntrico de alguno de los dos no tendría la Diputación dificultad alguna en proponer que se formasen»,³⁷

Els raonaments amb què l'Ajuntament de la Seu d'Urgell defensava la seva candidatura eren d'allò més diversos. Es recordava la seva importància com a centre religiós, d'administració econòmica (Jutge d'Hisenda pública i Subdelegació de rendes) i remarcament en el camp militar, en tant que plaça d'armes ben guarnida, front a Puigcerdà, que en aquell moment (1813) seguia en mans dels francesos. No mancaven tampoc altra mena d'arguments, des d'un clima més benigne, fins a l'abundància de queviures, tot passant per la qualitat de centralitat geogràfica *entre Valldarques y Puigcerdà*, condició aquesta que es veuria reforçada amb una hipotètica annexió d'Andorra:

«Deve a más este Ayuntamiento hacer presente a V.E. que a las inmediaciones de esta ciudad se halla otra porción de terreno conocido por la valles de Andorra, que será de unos quinientos vecinos, cuyo señorío y soberanía pertenece por indiviso al Obispo de esta ciudad y Gobierno francés; y como muchas veces se ha ablado de unirlo al territorio español por quitar aquella madriguera de gente de mal vivir y facinerosos de ambos dominios, podría muy bien ser que antes de concluirse esta lucha, o en el tiempo de tratarse la paz se verificase dicha reunión, con la qual sería preciso unir aquellos pueblos a este partido, por no poderse de ninguna suerte unir a otro».³⁸

L'Ajuntament de Puigcerdà no es va quedar enrera a l'hora de reivindicar el manteniment de la seva capitalitat i, si bé s'admetia que la Seu pogués tenir un partit propi (que podria estendre's fins Oliana i Tiurana), s'argumentava que la Seu, amb la seva preeminència eclesiàstica, no precisava pel seu desenvolupament de la capital civil, i que era preferible distribuir les atribucions:

«... para el mejor repartimiento de la riqueza nacional, y evitar así el inconveniente de que se acumulen en una sola todos los ramos productivos».³⁹

Els dos puntals de l'autodefensa de Puigcerdà van ser la seva tradició com a capital administrativa i la condició fronterera que feia necessària la presència d'una autoritat que es fes respectar *para los asuntos que se ofrecen a menudo entre los Reinos, por ser muy confusa la línea de su división*. L'apoderat dels pobles cerdans i hisendat d'Aja Francesc Florensa⁴⁰ expressava la incomoditat que suposaria haver d'anar a la Seu per tal de solventar els sovintejats plets amb els ramaders cerdans francesos; d'altra banda, segons la seva opinió, el trasllat de la Justícia deixaria l'Ajuntament de Puigcerdà en mans d'illetrats

comerçants, que no eren els escaients per a una localitat amb tant tràfec de diners, a causa —afirma l'interfecte— de la seva propensió a la corrupció. Finalment, si la Seu argüia la possibilitat d'incrementar el seu volum demogràfic i la seva centralitat mercès a l'anexió d'Andorra, els de Puigcerdà no perden l'ocasió per reivindicar la recuperació de la Cerdanya francesa per idèntiques raons:

«... según los tratados de los Pirineos, y el de 1795, la línea divisoria de los dos Reinos deve ser la vertiente de las aguas, en fuerza de los cuales la Cerdaña francesa deve ser unida a la española, y que deviendo esperar que nuestra Nación, por serle sumamente útil la Cerdaña francesa, procurará ahora su puntual cumplimiento, toda la Cerdaña por sí sola comprenderá más vecinos que los que señalan las Cortes para cada partido». ⁴¹

Però finalment fou la Seu d'Urgell l'escollida per capital. La Diputació retingué com a arguments fonamentals la centralitat geogràfica i el precedent d'haver estat designada per les Corts el 1813 com a residència del Jutge encarregat dels negocis d'Hisenda pública per a tot el Corregiment. La capitalitat de la Seu fou un altre episodi de la reorganització urbana que es produeix en el moment que, amb l'abolició del règim senyorial, deixava de tenir sentit la distinció entre localitats de jurisdicció reial i particular; així les viles de senyoriu com la Seu i Tremp (que havien estat domini del bisbe d'Urgell) poden accedir al poder polític en detriment dels llocs de reialenc que el detentaven fins llavors (Puigcerdà i Talarn, respectivament).

c) La difícil definició dels partits orientals

En el cas dels partits que es creen a les capçaleres de les Nogueres i del Segre, sembla que el consens en la configuració de l'àmbit territorial comportava també l'elecció d'una determinada capitalitat entre els escassos nuclis amb característiques urbanes que podien optar-hi: així, respecte la totalitat del Pallars la capital havia de ser la Pobra de Segur, d'igual manera que dins de la Conca Tremp era el seu punt central, o bé que a l'alt Segre la Seu esdevenia el punt de reunió obligat; en tots aquests casos el continent defineix, en bona part, el centre. Per contra, al sud del Cadí, els condicionants orogràfics no són tan contundents, i l'adopció d'un determinat àmbit espacial restarà més en funció del nucli rector triat prèviament: el centre defineix el continent.

L'element principal que explica la configuració dels partits pirinencs orientals el 1813 i 1820 és el llindar demogràfic dels 5.000 veïns. Aquest requisit obligarà la Diputació a estendre els partits fins allà on faci falta, sense parar atenció en les relacions humanes efectives en aquells espais. Només «hi havia lloc» per a tres partits; les diputacions dels dos períodes constitucionals coincidiren en l'elecció de les ciutats d'Olot i Solsona, però van dubtar entre Berga o Ripoll.

Olot, setena ciutat de Catalunya amb els seus 10.000 hab., va aconseguir finalment que fos recolzat políticament el seu indiscutible pes econòmic i social, superant-se la limitació que històricament li havia suposat la condició d'ésser de senyoriu eclesiàstic. L'aspiració de Besalú de recuperar el rang que tingué abans de la creació del corregiment de Figueres fou desestimada per la Diputació. ⁴² Amb la capitalitat olotina és dissenyada per primer cop una delimitació del que avui coneixem com a Garrotxa, abans repartida entre tres corregiments. Els límits amb els partits de Santa Coloma de Farners i Figueres eren gairebé idèntics als actuals, mentre que vers Girona arribava fins a les portes de Banyoles.

L'Ajuntament de Solsona féu diverses peticions demanant la capitalitat de partit. La seva reclamació⁴³ recull tot el repertori d'arguments utilitzats en aquest debat: des de la defensa d'una imatge culturalista i de prestigi (antiguitat de fundació, títol de ciutat), fins a la defensa dels criteris de funcionalitat (major població i centralitat dins la part alta del corregiment de Cervera), tot passant per afirmacions de caire econòmic o higienista (es troba en un *llano fértil y saludable*) i remarcant especialment les funcions urbanes que ja en aquell moment s'exercien (Seu episcopal i Oficina d'hipoteques). L'autodefensa que va fer Solsona es justificava per la competència que li feia Cardona, ciutat que comptava amb una població un xic superior (uns 2.000 habitants); aquesta darrera població destacà com a dada favorable en la seva candidatura la necessitat que els pobles tenien d'acudir-hi per al tragí de la sal.⁴⁴ L'elecció final afavorí Solsona, en raó a:

«... ser la población mayor, más céntrica, reunir Sede episcopal y cabildo electo, y sobre todo conveniencia pública, pues que las únicas villas de que podía hecharse mano eran las de Cardona y Berga, que ambas están situadas a los extremos».⁴⁵

Cal observar que el 1820, en segregat-se la ciutat de Berga del projectat partit de Solsona, per tal d'atorgar-li un de propi, en lloc del de Ripoll, calgué estendre desmesuradament la circumscripció solsonina cap al sud fins arribar a les envistes de Manresa (amb inclusió de tot el Llobregós, Calaf, Súria...) per tal d'assolir el volum poblacional mínim legalment establert.

A l'alta conca del Ter, Ripoll disputava a Camprodon la primacia administrativa. Justificava la seva reclamació en atenció a la major població (uns 3.200 hab. front els 1.300 de Camprodon), a la *situación geográfica montuosa*, a la *asperidad de los caminos* i a la seva localització central dins la *comarca*.⁴⁶ Justament aquest darrer aspecte fou el més valorat el 1813, sense oblidar, però, els criteris d'atracció urbana:

«El partido que correspondía a Camprodon lo hemos fixado en Ripoll. La utilidad y conveniencia se desprenden a primera vista por ser aquella villa al extremo del Partido inmediata a los Pirineos, y ésta mucho más céntrica; sobre todo habiendo sacado el valle de Ribas del corregimiento de Puigcerdá, del que ya lo havia separado la naturaleza; a más de que se nota en Ripoll un concurso mayor por su comercio, ferias y mercados semanales».⁴⁷

La designació de Ripoll i Olot com a capitals de partit el 1813 confirmava la definitiva marginació de Camprodon de la jerarquia urbana: dues viles que havien format part del seu antic sots-vegueriu li arreballen les funcions polítiques. El cas de Ripoll confirma el desballestament dels privilegis de les localitats del reialenc.

La ciutat de Berga, en conèixer el projecte de la Diputació, despleguà una intensa campanya de reivindicació d'un partit propi, argumentant l'excessiva distància que la separava de Solsona, la seva tradició secular com a centre administratiu i el seu dinamisme econòmic:

«Desde el año 1813 hasta ahora, con motivo de las muchas fábricas de tejidos de algodón que se han colocado en esta villa, ha aumentado mucho su vezindario, pues entonces se componía solamente de 940 familias o vezinos, y actualmente se compone de 1.235, de manera que reuniendo todos los pueblos del alrededor a 6 ó 7 horas de distancia, que acuden a lo menos una vez cada semana a esta villa por la indicada razón de la industria del algodón, componiera lo menos 5.000 vezinos para formar un partido».⁴⁸

Les seves pretensions van tenir ressò entre els diputats del Trienni, que van accedir a bescanviar el partit de Ripoll pel de Berga. Sens dubte la decisió havia agafat per sorpresa l'Ajuntament de Ripoll, que únicament havia vist com a rival Camprodon. Aquesta fou, de fet, la reforma més important que es va fer el 1820 respecte al projecte inicial; el canvi fou justificat sobriament:

«Las circunstancias de haber sido hasta ahora la villa de Berga cabeza de partido al que daba nombre su numeroso vecindario, fábricas, comercio, localidad (...) y singularmente la distancia a nueve horas de la ciudad de Solsona a la cual se la había agregada, ha dado motivo a suprimir el de Ripoll y crearlo en Berga»,⁴⁹

Com a conseqüència d'aquesta reforma, la delimitació final dels partits orientals pirinencs fou ben irregular: el partit de Solsona finia per l'est a pocs quilòmetres de Berga, i aquesta ciutat restava molt excèntrica en un territori que incloïa la vall de Toses, el Lluçanès, Campdevàrol... El límit entre els partits de Berga i Olot restava fixat, seguint un criteri naturalista, pels rius Ter i Freser, de manera que Ripoll, la rodalia de Besora i la major part dels pobles de la vall de Ribes passaven a dependre de la capital de la Garrotxa.

En darrera instància, la rigidesa del criteri demogràfic havia fet que la divisió territorial del Pirineu del nou règim liberal és quedés a mig camí en les seves intencions de racionalització, configurant-se en ocasions unes unitats administratives menys funcionals que les que regien sota l'absolutisme.

4.2. Els primers assaigs de provincialització

Juntament amb el projecte de partits judicials que havia elaborat la Diputació el 1813, aquesta corporació demanava també el seu agrupament en un reduït nombre de districtes (set), que haurien de ser presidits per un Cap polític subaltern, depenent directament del Cap polític superior de Catalunya. També en aquest tema la nova Diputació de 1820 introduí alguna modificació, en el sentit de restringir el nombre de districtes a sis. Aquest fou, de fet, el primer assaig contemporani de regionalització del país, descomptats els precedents de la dominació francesa.⁵⁰

En els dos projectes existia coincidència a defensar un districte alt-pirinenc amb capital a la Seu d'Urgell, que hauria agrupat els partits de Tremp i la Seu (Mapa 5). Cal remarcar la doble significació que té per a nosaltres aquesta proposta. D'una banda és notable el fet que el Pirineu meresqués per si sol un districte propi, segons el parer d'uns polítics catalans que per primer cop decideixen racionalitzar l'organització administrativa del país; aquest fet responia a una voluntat d'incorporar al nou ordre polític constitucional unes terres tradicionalment marginades i de penosa accessibilitat, per la qual cosa calia la presència regular d'una autoritat principal. D'altra part, sorprén que, malgrat que aquest precedent hagi estat totalment ignorat, la delimitació espacial proposada en aquell moment coincideixi, gairebé fil per randa, amb el que serà reivindicat en els darrers temps i des de diverses instàncies, tal com ho comprovarem més endavant.

També hi hagué acord en ambdós projectes d'incorporar el partit d'Olot a les terres de Girona; la diferència raïa en l'ordenament de la Catalunya central. El 1813 es fixaven dues seus de Caps polítics subalterns, l'una a Vic, de la qual dependria el partit de Ripoll, i

l'altra a Cervera, amb la qual es vincularia el de Solsona. Per contra, el 1820, els diputats provincials són de l'opinió que Manresa sigui l'única capital de les terres centrals catalanes, de manera que tant el partit de Solsona com el de Berga (recordem que el de Ripoll fou suprimit) s'incorporaven amb Manresa, tal i com més d'un segle després coincidiren a proposar els membres de la Ponència per a la divisió territorial de la Generalitat republicana.

Aquests agrupaments de partits no arribaren a tenir mai una implantació efectiva. Fracassava així un model de reforma territorial descentralitzat que hauria respectat la unitat de Catalunya, i s'imposava una divisió provincial elaborada centralitzadament i per al conjunt de l'Estat.

La constitució de 1812 reclamava en el seu articulat un nova articulació administrativa del país que tingués un caire més racional i uniforme. Uns anys després d'ésser aprovada s'encarregà l'elaboració d'un projecte de divisió provincial al marí mallorquí Felip Bauzà, que no arribà, però, a presentar-se a Corts, a causa de la interrupció absolutista del règim liberal el 1814.⁵¹ En aquell disseny territorial, Catalunya restava dividida en només tres províncies o governacions, amb capitals a Barcelona, Tarragona i la Seu d'Urgell, de tal manera que l'Alt Pirineu aconseguia novament un tractament específic. Aproximadament la província de la Seu comprenia la totalitat dels corregiments de Talarn, Puigcerdà i Vall d'Aran, així com les valls d'Àger i Meià i sectors septentrionals dels corregiments de Cervera i Manresa, deixant fora les ciutats de Berga i Solsona. La resta de terres de muntanya s'inclouïen dins la governació de Barcelona.⁵²

Amb el retorn de l'ordenament constitucional després del pronunciament de Riego de 1820, es reprengué el fil dels projectes gaditans i el Govern tornà a encarregar un projecte de divisió provincial a Bauzà i a l'intendent José Agustín de Larramendi. En aquesta ocasió el pla va superar tots els tràmits previstos: aprovació pel Govern, rectificacions per la Comissió corresponent de les Corts, discussió parlamentària i, finalment, aprovació el gener de 1822. En definitiva es tractà d'una meditada i democràtica gestació, qualitats que, val la pena recordar-ho, no avalen la divisió provincial decretada el 1833, que és vigent actualment.

En aquesta segona ocasió es treballà sempre amb una hipòtesi d'organització quadripartita de Catalunya; inicialment es mantenien les capitals del pla anterior, tot afegint-hi Girona. Apareixen però, en la mateixa justificació que fan els autors, seriosos dubtes sobre la idoneïtat de la vila pirinenca:

«las de Barcelona, Tarragona y Gerona reúnen todos los presupuestos necesarios para serlo; la de Urgel no tanto, pero este país montuoso y dilatado, con comunicación penosas ácia todas partes, reclamaba un gobierno interior, y por estas consideraciones se ha formado. Las capitales son las más acomodadas; únicamente, si por hallarse Urgel demasiado fronteriza no pareciese conveniente, podría elegirse Solsona, pueblo de situación ventajosa y mejores proporciones».⁵³

Ran de la publicació de l'informe dels comissionats del Govern hi hagué una petita polèmica entre la Seu i Solsona, de la qual dóna alguna notícia R. PLANES.⁵⁴ Però fou finalment la ciutat de Lleida qui aconseguí imposar la seva candidatura, defensada ardent-

ment en un manifest reproduït per J. LLADONOSA.⁵⁵ Efectivament, la proposta inicial (Mapa 6) fou alterada en la Comisió de les Corts després de consultar la qüestió amb els diputats catalans, tot propugnant la creació d'una província de Lleida en què restés inclosa la part muntanyenca.

D'aquesta manera s'arraconava la idea d'una unitat administrativa estrictament pirinenca, tal i com havia aparegut en els dos projectes de Bauzà, així com en la divisió departamental de Napoleó, i s'imposava una concepció de les terres de Ponent com a espai vertebrat pel Segre, on hi havia, per tant, una conjunció i complementarietat de terres muntanyenques i de plana. L'acceptació d'aquest marc territorial impossibilitava, de fet, que les ciutats del Pirineu assolissin un rang administratiu superior, davant la competència de Lleida.

La Diputació de Catalunya no va restar inactiva en conèixer aquest nou projecte: encarregà un informe sobre els límits provincials que serien més adients, i el va trametre als diputats catalans a les Corts de Madrid.⁵⁶ Les discrepàncies principals entre el pla elaborat a Madrid i l'informe a què fem referència se centraven precisament en l'adscripció de terres pirinenques com la Cerdanya, el Ripollès o el Solsonès. Els criteris de la Diputació són d'un estricte hidrografisme, com veiem en el cas de Cerdanya, que proposen incorporar a Lleida:

«La misma naturaleza parece haber formado los Pirineos bajos que discurren de oriente a occidente por linde natural de la parte del S. dirijen las aguas al río Llobregat y las del N. al río Segre. Sus cumbres están cubiertas de nieve la mayor parte del año y muchas veces intransitables y cerrados los pasos para ir a Barcelona desde la Cerdaña española que está a sus espaldas».⁵⁷

Els diputats catalans a les Corts no compartien aquest criteri, i defensaren la inclusió d'aquesta comarca dins la província de Barcelona, com fou finalment establert:

«ni el camino de Barcelona es tan áspero ni se cubre tanto de nieve que les sea impracticable a los habitantes de la Cerdaña, ni el de Lérida dexa de ofrecer obstáculos con el paso llamado de los Tres Ponts».

Aquesta opció es recolzava en la preferència que, es deia, havia expressat Puigcerdà a agregar-se a Vic, abans que no pas a la Seu, en la divisió de partits:

«con la que tiene comunicación y relaciones [Vic], no teniendo ninguna con la primera [Seu], y lo prueba con que no se halla establecido correo de una a otra».⁵⁸

La Diputació preparà una contra-rèplica que no sembla que arribés a temps als diputats catalans a Madrid. En ella s'insistia en la dificultat de comunicacions per la collada de Toses, s'atribuïa la preferència per Vic a la rivalitat amb la Seu, s'explicava la manca de lligams postals pel fet que el correu fos distribuït a partir de Barcelona, i es treia importància a la superioritat dels lligams vers el cap i casal amb un interessant afirmació que evoca l'ascendent indiscutit de Barcelona sobre tota Catalunya:

«Ni de la mayor extensión de relaciones de la Cerdaña con Barcelona en las temporadas de libre paso, más bien que con Lérida quiera deducirse la necesidad de que la Cerdaña se agregue a Barcelona, pues esto es común a la mayor parte de los pueblos de Cataluña».⁵⁹

Altres de les propostes de la Diputació sí que van ser recolzades pels diputats a Corts. Així, si abans es deixava tot el partit de Solsona dins la província lleidatana, en la versió definitiva, el límit provincial amb Barcelona resta establert a la divisòria d'aigües Cardener-Segre; tanmateix, si inicialment el Freser-Ter feia de línia de separació entre les províncies de Girona i Barcelona, en els confins aprovats el gener de 1822 (mapa 7) només la vall de Camprodon resta amb la província de Girona.

Un cop implantades les noves províncies s'obrí un procés d'informació sobre possibles rectificacions de límits, alhora que calia revisar la divisió de partits per tal d'adaptar-los a la nova delimitació. Així, la migpartició del partit solsoní arrebassava a aquella ciutat la preuada condició de centralitat, circumstància que fou oportunament denunciada per Cardona, que aspirava a la nova capitalitat i on s'havia traslladat el Jutjat arran els aixecaments absolutistes que feien de Solsona una ciutat insegura.⁶⁰ La inestabilitat política d'un Pirineu controlat per les forces contràries al règim constitucional, que havien arribat a instal·lar l'anomenada Regència d'Urgell, motivà que fossin poques les reclamacions dels pobles sobre la nova divisió que arribessin a comunicar-se a les respectives diputacions.⁶¹

Aquesta divisió provincial va finir amb el Trienni liberal; l'arribada del Cent mil fills de Sant Lluís esborrava per segon cop l'obra legislativa liberal. Malgrat tot, l'ordenament territorial de 1822 deixaria una petja innegable en el projecte que seria definitivament implantat onze anys més tard.

* Aquesta investigació s'emmarca dins el projecte de recerca sobre la marginació i revalorització del Pirineu català coordinat pel Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional de la Universitat de Barcelona amb finançament de la DGICYT.

L'article s'ha estructurat en dues parts; en aquesta primera (I) es plantejarà l'evolució de la geografia política del Pirineu des de l'establiment dels corregiments fins els primers assaigs de creació de províncies. La segona part (II) serà publicada en un proper número de *Treballs* i abastarà el període que va des de la implantació de la divisió provincial de 1833 fins a l'actualitat.

Agraeixo la col·laboració de Pilar Roca en la realització cartogràfica.

Notes

- ¹ «Història de les divisions territorials de Catalunya», pp. 25-63 en *La Divisió Territorial de Catalunya*.
- ² Hi ha diversos estudis que aborden l'evolució de la política municipal des de la Constitució de Cadis; destaquem els de C. de CASTRO: *La Revolución Liberal y los municipios españoles* i el de J. GARCÍA FDEZ.: *El origen del municipio constitucional*, així com, tot enllaçant amb la problemàtica actual, el de SOSA y MIGUEL GARCÍA: *Creación, supresión y alteración de términos municipales*.
- ³ Vegi's l'article de P. GALLÉS: «L'evolució territorial del municipi de Tremp».
- ⁴ Vegi's una postura crítica en l'article de M. ARQUÉ i altres: «Las agregaciones de municipios en las áreas de montaña». Per contra, una defensa de l'agrupament de municipis de muntanya en C. LIESA: *Reestructuración de términos municipales*.
- ⁵ Cal anotar que el decret especifica la inclusió dels pobles pallaresos que pertanyien al vescomtat de Castellbó (Tírvia i Rialp).
- ⁶ SANMARTÍ, p. 229. Cal observar que la denominació de la Vall d'Aran com a governació o districte fou l'habitual inicialment, però aviat se la conceptuà com un partit o corregiment més.
- ⁷ P. VILA: *La Divisió Territorial de Catalunya*, p. 46.
- ⁸ Cal assenyalar que sovint els contemporanis d'aquestes divisions territorials no eren conscients de l'existència de discontinuïtats o enclavaments en els límits administratius; així la cartografia de l'època, i concretament el mapa d'APARICI, dibuixava una franja d'unió de la vall de Ribes a la Cerdanya tot resseguint la frontera amb França.
- ⁹ Tot i això, GAY ESCODA indica que el 1805 la residència de l'alcalde major de Camprodon fou traslladada finalment a Olot. En tot cas, aquesta mesura no va suposar ni cap canvi de límit ni la trasllació de l'administració econòmica de la subdelegació de rendes que hi havia a Camprodon.

- ¹⁰ J. MERCADER: «Las divisiones territoriales napoleónicas en el Principado de Cataluña», pp. 253-272.
- ¹¹ A. MELÓN: «El mapa prefectural de España (1810)».
- ¹² J. MERCADER: «Las divisiones territoriales napoleónicas en el Principado de Cataluña», pp. 272-295.
- ¹³ J. MERCADER: *Puigcerdà, capital del departament del Segre*.
- ¹⁴ Vegi's al respecte el treball de Josep LLADONOSA: *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*.
- ¹⁵ «Las divisiones territoriales...», p. 252.
- ¹⁶ El coeficient de transformació dels veïns a habitants en aquella època oscil·la generalment entre 4 i 5 hab./veí.
- ¹⁷ Dissortadament no hem trobat cap document que ens permeti reconstruir els límits del partit de Ripoll segons la proposta de 1813.
- ¹⁸ Llig. 24, exp. 5, Diputació, 18-7-1813.
- ¹⁹ Llig. 24, exp. 5, Sort, 16-7-1820.
- ²⁰ J.M. TORRAS: *Els municipis catalans...*, p. 154.
- ²¹ Llig. 24, exp. 6, 9-8-1820. La representació que fa l'ajuntament de Tremp és encara més esfereïdora: «el estrechísimo paso llamado Collegats, cuios presipicios dexan como absorto y aturrido a cualquier viagero la primera vez que lo transitan».
- ²² Llig. 24, exp. 6, 9-8-1820.
- ²³ Llig. 24, exp. 5, Tremp, 4-4-1820.
- ²⁴ La petició de Sort és refrendada per representants d'Alins, Escaló, Esterri d'Àneu, Llavorsí, Rialp, Ribera de Cardós i Tírvia.
- ²⁵ Concretament de la Guàrdia, Isona, Palau, Vilamitjana, Puigcerdós, St. Salvador, Conques i Figuerola.
- ²⁶ Llig. 24, exp. 5, Tremp, 20-5-1820.
- ²⁷ Llig. 24, exp. 3, Talam, 23-5-1820.
- ²⁸ Llig. 24, exp. 6, 9-8-1820.
- ²⁹ Llig. 24, exp. 5, Tremp, 4-4-1820.
- ³⁰ Llig. 24, exp. 5, Talam, 24-7-1820.
- ³¹ X. MATEU: *El Pallars Sobirà*, p. 21.
- ³² Llig. 3.857, n. 26, extret *Actes Dip.*: 8-11-1821.
- ³³ Llig. 3.857, n. 26, extret *Actes Dip.*: 27-8-1821.
- ³⁴ J. LLADONOSA: *Invasions i intents...*, p. 60.
- ³⁵ Llig. 24, exp. 5, 18-7-1813.
- ³⁶ L'ajuntament de la Seu suggerí incloure també Cambrils i les Ànoves.
- ³⁷ Llig. 24, exp. 6, 9-8-1820.
- ³⁸ Llig. 24, exp. 1, 31-1-1813.
- ³⁹ Llig. 24, exp. 5, 31-3-1820.
- ⁴⁰ Delegat per l'alcalde de Puigcerdà, Martí Florensa (potser l'afrancesat que esmenta J. MERCADER en *Puigcerdà, capital...*, p. 26) i per un bon grapat de pobles compresos en el territori de Prullans i Éller fins Llívia i Alp.
- ⁴¹ Llig. 24, exp. 3, 30-6-1820.
- ⁴² Llig. 24, exp. 6, 9-8-1820.
- ⁴³ Llig. 24, exp. 1, Solsona, 13-4-1813.
- ⁴⁴ Llig. 24, exp. 1, Cardona, 3-1-1813.
- ⁴⁵ Llig. 24, exp. 5, 18-7-1813.
- ⁴⁶ Llig. 24, exp. 1, Ripoll, 5-1-1813. Se solidaritzen amb aquesta petició els pobles de la rodalia, des de Viladonja fins a Campdevànol i des de St. Quintí de Puig-rodon a Saltor; no així St. Joan de les Abadesses, que també aspirava a la capitalitat (petició en llig. 24, exp. 5, 17-9-1820).
- ⁴⁷ Llig. 24, exp. 5, 18-7-1813.
- ⁴⁸ Llig. 24, exp. 5, 22-6-1820.
- ⁴⁹ Llig. 24, exp. 6, 9-8-1820.
- ⁵⁰ Vegi's una més àmplia explicació d'aquests projectes en l'article de J. BURGUEÑO: «Els primers assaigs de regionalització a Catalunya: 1813 i 1820».
- ⁵¹ Pel que fa al procés general d'elaboració de la divisió provincial del Trienni, l'estudi més complet és el d'Antonio Ma. CALERO: *La División provincial de 1833*. També Pau VILA s'interessà per aquells projectes quan participà en les tasques de la Ponència: *La divisió territorial de Catalunya*, pp. 55-58.
- ⁵² La documentació conservada és massa minsa com per a fer una representació cartogràfica acurada; la breu descripció dels límits en el treball de Josep ADSERÀ: *Tarragona, capital de província*, p. 54.
- ⁵³ A.M. CALERO, doc. 2.
- ⁵⁴ En «Dues propostes per a convertir Solsona en capital de província (1821 i 1843)».
- ⁵⁵ *Historia de la Diputación de Lérida*, vol. I, apèndix I.

- ⁵⁶ Sobre la formació i tasca de la Diputació provincial de Catalunya ens remetem a l'aportació d'Esteban CANALES: «La Diputació a l'inici del liberalisme: 1812-1823».
- ⁵⁷ Llig. 20, exp. 3, 6-10-1821.
- ⁵⁸ Llig. 20, exp. 3, 30-10-1821.
- ⁵⁹ Llig. 20, exp. 3, des.-1821.
- ⁶⁰ Llig. 40, exp. 5, Cardona, 20-II-1822.
- ⁶¹ A les terres de muntanya sols hem localitzat dues reclamacions. La primera, comunicada per l'Alcalde de Vic, recull el desig dels veïns de Falgars d'en Bas (avui municipi de la Vall d'en Bas) de passar a Girona. La segona de Sta. Maria d'Ardèvol (actual municipi de Pinós), que, tot i formar llavors únic Ajuntament amb St. Just d'Ardèvol, amb la nova divisió provincial, havia quedat amb Barcelona i St. Just amb Lleida; tots dos pobles expressen la seva preferència per restar amb Cardona i, per tant, amb Barcelona. Curiosament, segons l'informe que envià la Diputació de Catalunya als diputats de Madrid les dues parròquies havien de romandre amb les terres de Lleida, donat que pertanyien a la conca del Segre; la seva separació cal atribuir-la a un error de transcripció (Llig. 40, exp. 5).

Bibliografia

Amb caràcter general:

VILA, Pau (1984): *La Divisió Territorial de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia*. Originals de 1929-37, Curial, Barcelona, 330 p.

Capítol 1. L'àmbit d'estudi. L'evolució del mapa municipal

- ARQUÉ, Maite, GARCIA, Angela i MATEU, Xavier (1979): «Las agregaciones de municipios en las áreas de montaña. El caso del Alto Pirineo catalán», en *Estudios Territoriales*, n. 4/79, pp. 65-74.
- CASTRO, Concepción de (1979): *La Revolución Liberal y los municipios españoles*, Alianza, Madrid, 236 p.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL (1983): *Mapa topogràfic de Catalunya, 1:250.000*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 158 p+1 mapa.
- GALLÉS i COLERA, Pere (1989): «L'evolució territorial del municipi de Tremp», en *Col·legats*, n. 3, pp. 59-99.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, Javier (1983): *El origen del municipio constitucional: autonomía y centralización en Francia y en España*, IEAL, Madrid, 346 p.
- LIESA RIVEROLA, Celso (1972): *Reestructuración de términos municipales*, Bayer, Barcelona, 210 p.
- SOSA WAGNER, Fco. i MIGUEL GARCÍA, Pedro de (1987): *Creación, supresión y alteración de términos municipales*, IEAL, Madrid, 142 p.

Capítol 2. Corregiments i subdelegacions

- APARICI, Josep (1769) (mapa): *Nueva descripción Geographica del principado de Cataluña... dedicóses en 1720 a D. Felipe V*. Antonio Sabater (sculp.), Barcelona.
- GALERA i MONEGAL, Montserrat (1988): «Cartografía de l'àrea gironina en el període 1304-1812», en *Revista de Girona*, n. 129, pp. 26-35.
- GALOBARDAS, Joan Baptista (1931): *Cataluña en la mano*, Imp. Hnos. Torras, Barcelona, 48 p.

- GARRIDO, Josep-Lluís (1988): «Mapa, història i territori: la divisió de Catalunya en corregiments», en *Revista de Girona*, n. 129, pp. 36-46.
- GARRIGÓS PICÓ, Eduardo (1982): «Organización territorial a fines del Antiguo Régimen», en M. ARTOLA (dir.): *La economía española al final del Antiguo Régimen. IV, Instituciones*, pp. 3-105, Alianza-Bco. España, Madrid.
- GAY ESCODA, Josep Ma. (1991): *El corregidor a Catalunya*, Tesi doctoral inèdita. Facultat de Dret, Universitat de Barcelona, 2 vol.
- IGLÉSIES, Josep (1969): *El cens del comte de Floridablanca, 1787*, Fund. Salvador Vives Casajuana, 2 vol., Barcelona.
- (1974): «Les divisions territorials», en *Geografia de Catalunya*, vol. III, pp. 687-704, Aedos, Barcelona.
- Prontuario de las ciudades, lugares y parroquias que comprende la provincia de Cataluña subdividida en catorce corregimientos y diez y ocho subdelegaciones (1815)*: Imp. Brusi, Barcelona, 95 p.
- SANMARTÍ, Antoni (1774): *Colección de Ordenes, relativas á la Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña*, Vda. e Hijos de Escuder, Lleida, 384 p.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Ma. (1983): *Els municipis catalans de l'Antic Règim*, Curial, Barcelona, 429 p.

Capítol 3. Els assaigs bonapartistes de divisió territorial

- LLADONOSA i PUJOL, Josep (1967): *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*, R. Dalmau, Barcelona, 63 p.
- MELÓN, Amando de (1952): «El mapa prefectural de España (1810)», en *Estudios Geográficos*, n. 46, pp. 5-72+6 il.
- MERCADER i RIBA, Joan (1949): «Las divisiones territoriales napoleónicas en el Principado de Cataluña», en *Estudios Geográficos*, n. 35, pp. 251-298.
- (1971): *Puigcerdà, capital del departament del Segre*, R. Dalmau, Barcelona, 56 p.

Capítol 4. L'organització territorial del nou estat liberal

Fons manuscrites:

- Arxiu de les Corts: Llig. 78, n. 74.
- Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona: Lligs. 20, 24 40 i 3.857.
- Arxiu de la Diputació Provincial de Lleida: *Actes*, 1836.

Bibliografia:

- ADSERÀ MARTORELL, Josep (1986): *Tarragona capital de provincia. Estudio histórico-documental sobre la división del territorio*, Adserà, Tarragona, 354 p.
- BERTRAN i SOLER, Tomas (1847): *Itinerario descriptivo de Cataluña*, Oliveres, H., Barcelona, 284 p.
- BOTET i SISÓ, Joaquim (v. 1910): *Geografia general de Catalunya. Província de Girona*, dirigida per F. Carreras Candi, Albert Martí, Barcelona, 1.072 p.
- BURGUENO, Jesús (1991): «Modificacions del mapa provincial espanyol des de 1834», en *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n. 24, pp. 13-35.
- (1991): «Els primers assaigs de regionalització a Catalunya: 1813 i 1820» en *Primer Congrés Català de Geografia* (en premsa).

- CALERO AMOR, Antonio Ma. (1987): *La división provincial de 1833. Bases y antecedentes*, IEAL, Madrid, 190 p.
- CANALES, Esteban (1987): «La Diputació a l'inici del liberalisme: 1812-1823» en Borja de Riquer (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, pp. 44-73, Diputació Provincial, Barcelona.
- Demarcación de los límites de las cuatro provincias en que se divide la Cataluña* (1822): Miguel y Tomas Gaspar, Barcelona, 29 p.
- IGLÉSIES I FORT, Josep (1987): «Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX», en *Memorias de la R.A.C.A. de Barcelona*, vol. XXXVII, pp. 385-482.
- LLADONOSA i PUJOL, Josep (1974): *Historia de la Diputación provincial de Lérida*, 2 vol., Diputació Provincial, Lleida.
- LLEDÓS i MIR, Miquel (1917): *Historia de la antigua villa, hoy ciudad de Tremp*, J. Faidella Seix, Barcelona, 595 p.
- MATEU i LLEVADOT, Xavier (1983): *El Pallars Sobirà. Estructura socio-econòmica i territorial*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 455 p.
- MADOZ, Pascual (1985): *El principat de Catalunya al «Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España»*. Ed. facsímil, original de 1845-50, Curial, Barcelona, 2 vol.
- PLANES i ALBETS, Ramon (1984): «Dues propostes per a convertir Solsona en capital de província», en *Programa oficial de la Festa Major de la ciutat de Solsona*, Ajuntament, Solsona.
- Subdivisión en Partidos judiciales de la nueva división territorial de la Península é islas adyacentes aprobada por S.M. en el Real Decreto de 21 de abril de 1834* (1834): Imp. Real, Madrid, 243 p.

Quadre 4
Els municipis de les comarques de muntanya (1857-1991)

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
Alta Ribagorça					426.8
	1 Barruera				219.5
		Durro	1965		
	2 el Pont de Suert	Llesp	1968		148.6
		Malpàs	1968		
		Viu de Llevata	1968		
	3 Vilaller				58.7
Alt Urgell					1.446.8
	1 Alàs i Cerc (Alàs)				57.1
		Cerc	1970	2	
	2 Arsèguel				10.5
	3 Bassella (Castellnou de Basella)				70.8
	4 Cabó				79.5
5 Cava				42.1	

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
	6 Coll de Nargó				153.7
		Gavarra	1969		
		Montanisell	1969		
	7 Estamariu				21.4
	8 Fígols i Alinyà (Fígols)				102.2
		Alinyà	1972		
	9 Josa i Tuixén (Tuixén)				68.4
		Josa	1973		
	10 Montferrer i Castellbó			3	177.5
		Castellbó	1922	1 i 4	
		Guils del Cantó	1972		
		Pallerols del Cantó	1972		
		Vall de Castellbó	1970		
	11 Oliana				31.9
	12 Organyà				11.5
	13 Peramola				55.6
	14 el Pont de Bar			5	43.0
		Aristot	1970		
	15 Ribera d'Urgellet (el Pla de St. Tirs)				104.9
		Arfa	1968		
		la Parròquia d'Hortó	1968		
		Tost	1968		
	16 la Seu d'Urgell				14.9
		Castellciutat	1971		
	17 les Valls d'Aguilar (Noves de Segre)				124.5
		Castellàs	1972		
		la Guàrdia d'Ares	1972		
		Taús	1972		
	18 les Valls de Valira (Anserall)				170.9
		Arcavell	1970		
		Ars	1970		
		Bescaran	1970		
		Civís	1970		
	19 la Vansa i Fórnols (Sorribes)				106.4
		Fórnols de Cadí	1973		
Berguedà					1182.4
	1 Avià				27.1
	2 Bagà				43.0
	3 Berga				22.5
		la Valldan	1963		
	4 Borredà				43.6
		Salselles	1897-1900	1	
	5 Capolat				34.3
	6 Casserres				28.9
	7 Castellar del Riu				32.6
	8 Castellar de N'Hug				46.8
	9 Castell de l'Areny				24.6
	10 Cercs	la Baells	1941		46.9
	11 l'Espunyola				35.3

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
	12 Fígols				29.5
	13 Gironella				6.8
	14 Gisclareny (el Roser)				36.7
	15 Gósol				55.5
	15 Guardiola de Berguedà	Brocà	1942	6	73.2
	17 Montclar				22.1
	18 Montmajor				75.8
	19 la Nou de Berguedà				25.0
	20 Olvan				35.6
	21 la Pobra de Lillet				51.3
	22 Puig-Reig				46.2
	23 la Quar				37.9
	24 Sagàs				44.9
	25 Saldes				66.6
	26 Sta. Maria de Merlès				51.4
	27 St. Jaume de Frontanyà				21.1
	28 Vallcebre				27.9
	29 Vilada				22.5
	30 Viver i Serrateix (Serrateix)				66.8
Cerdanya					546.2
	1 Alp				44.2
	2 Bellver de Cerdanya				109.0
		Éller	1972		
		Riu de Pendís	1973		
		Talltendre	1972		
	3 Bolvir				10.6
	4 Das				14.8
	5 Fontanals de Cerdanya (el Vilar d'Urtx)	Queixans	1969		28.6
	6 Ger				32.7
	7 Guils de Cerdanya				22.3
	8 Isòvol				10.7
	9 Lles	Músser i Arànsers	1966		101.5
	10 Llívia				12.8
	11 Meranges				37.4
	12 Montellà i Martinet (Martinet)	Villec i Estana	1970		54.7
	13 Prats i Sansor (Prats)				9.6
	14 Prullans				21.1
	15 Puigcerdà	Vilallobent	1968		18.6
	16 Urús			7	17.6
Garrotxa					734.1
	1 Argelaguer				12.7
	2 Besalú				4.8

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
	3 Beuda				35.7
	4 Castellfollit de la Roca				0.7
	5 Maià de Montcal				17.0
		Dosquers	1969		
	6 Mieres				26.1
	7 Montagut				93.4
		Oix	1972		
	8 Olot				29.1
		Batet de la Serra	1971		
	9 les Planes d'Hostoles			8	37.0
	10 les Preses			9	9.5
	11 Ridaura				24.2
	12 Sales de Llierca				36.4
	13 St. Aniol de Finestres				47.5
	14 Sta. Pau				48.8
	15 St. Feliu de Pallerols				34.9
	16 St. Ferriol			10	41.8
	17 St. Jaume de Llierca			11	7.1
	18 St. Joan les Fonts			12	31.9
	19 Tortellà				11.0
	20 la Vall de Bianya				94.0
	(l'Hostalnou de Bianya)	St. Salvador de B.	1969	13	
	21 la Vall d'en Bas				90.5
	(St. Privat d'en Bas)	Joanetes	1968		
		la Pinya	1968		
		St. Esteve d'en Bas	1968		
Pallars Jussà					1.290.2
	1 Abella de la Conca				77.7
	2 Castell de Mur				63.1
	(Guàrdia de Tremp)	Mur	1971		
	3 Gavet de la Conca			14	90.8
		Aransís	1970	15	
		St. Salvador de Toló	1970		
	4 Isona i Conca Dellà				135.3
		Benavent de la Conca	1970		
		Conques	1970		
		Figuerola d'Orcau	1970		
		Orcau	1970		
		St. Romà d'Abella	1970		
	5 Llimiana				41.0
	6 Pallars Jussà				116.3
	(el Pont de Claverol)	Aramunt	1969		
		Hortoneda de la Conca	1969		
		Serradell	1969		
	7 la Pobla de Segur				33.6
	8 Salàs de Pallars				20.5
	9 Sant Esteve de la Sarga			16	92.1
	10 Sarroca de Bellera				87.3
		Benes	1972	17	

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
	11 Senterada				34.6
	12 Talarn				29.9
	13 la Torre de Cabdella				166.0
		Mont-ros	1970		
		la Pobleta del Bellveí	1970		
	14 Tremp				302.0
		Espluga de Serra	1970		
		Fígols de la Conca	1970	18	
		Gurp de la Conca	1970		
		Palau de Noguera	1971		
		Sapeira	1970		
		Suterranya	1971		
		Vilamitjana	1971		
Pallars Sobirà					1.355.2
	1 Alins			1	183.8
		Ainet de Besan	1927		
		Àneu	1927		
		Norís	1927		
		Tor	1927		
	2 Alt Àneu (València d'Àneu)				193.8
		Gil	1970		
		Son	1970		
		Sorpe	1970		
	3 Baix Pallars (Gerri de la Sal)				128.8
		Baen	1969		
		Montcortès	1969		
		Peramea	1969		
	4 Espot				97.2
	5 Esterrí d'Àneu				8.5
	6 Esterrí de Cardós				16.5
	7 Farrera (Burg)				63.5
	8 la Guingueta d'Àneu			19	108.0
		Escaló	1971		
		Únarre	1971		
	9 Lladorre			20	147.0
	10 Llavorsí				68.9
	11 Rialp				63.0
		Surp	1969		
	12 Soriguera				105.7
		Estac	1972		
	13 Sort				105.1
		Altron	1976		
		Enviny	1970		
		Llessui	1970		
	14 Tírvia				8.8
	15 la Vall de Cardós (Ribera de Cardós)				56.6
		Estaon	1970		

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
Ripollès					958.7
	1 CampdevànoI				32.8
		St. Llorenç de C.	1987-99	1	
	2 Campelles				19.2
	3 Camprodon			21	103.0
		Beget	1969	22	
		Freixenet de C.	1965		
	4 Gombrèn				43.8
	5 Llanars				24.8
	6 les Lloses				114.0
	(Sta. Ma. de les Lloses)	Palmerola	1991		
		Viladonja	1974	23	
	7 Molló				43.6
	8 Ogassa				
	(Surroca d'Ogassa)				45.7
	9 Pardines				31.1
	10 Planoles			24	14.0
	11 Queralbs				93.8
	12 Ribes de Freser				42.1
	13 Ripoll				73.5
		la Parròquia de Ripoll	1970		
	14 St. Joan de les Abadesses				53.4
		Ribera de St. Joan	1863	1	
	15 St. Pau de Segúries				9.0
	16 Setcases				48.9
	17 Toses			25	62.2
	18 Vallfogona de Ripollès				38.9
	19 Vilallonga de Ter			26	64.9
Solsonès					998.7
	1 Castellar de la Ribera				60.1
	2 Clariana de Cardener				40.4
	3 la Coma i la Pedra				60.7
	4 Guixers				
	(la Casa Nova de Valls)				66.1
	5 Lladurs				128.7
	6 Llobera				38.9
	7 la Molsosa				26.7
	8 Navès				145.9
	9 Odèn				113.1
	10 Oliús				53.5
	11 Pinell de Solsonès				91.1
	12 Pinós				103.9
	13 Riner				47.2
	14 Sant Llorenç de Morunys				4.3
	15 Solsona				18.1
Val d'Aran					620.5
	1 Arres				11.5
	2 Bausen				17.6

Comarca	Municipi	Municipi annexionat	Data d'annexió	Observacions	Superfície (km ²)
	3 es Bòrdes				21.6
	4 Bossòst				28.2
	5 Canejan				48.3
	6 Les				23.3
	7 Naut Aran (Salardú)				248.9
		Arties	1968		
		Bagergue	1968		
		Gessa	1968		
		Tredós	1968		
	8 Vielha e Mijaran				205.7
		Arròs	1970		
		Betlan	1970		
		Escunhau	1970		
		Gausac	1970		
		Vila	1860-87	1 i 27	
		Vilac	1970		
	9 Vilamòs				15.4

S'indica entre parèntesi el nom de la capital dels municipis quan aquests dos no són homònims.

- 1 La delimitació dels municipis annexionats abans de 1935 és sols aproximada. Ha estat feta en raó a les entitats de població que els integraven.
- 2 Denominació anterior: *Ortedó*.
- 3 Denominació anterior: *Aravell*.
- 4 Unit amb la Vall de Castellbó.
- 5 Denominacions anteriors: *Toloriu* i *Aristot-Toloriu*.
- 6 Denominació anterior: *St. Julià de Cerdanyola*.
- 7 Denominació anterior: *Grus*.
- 8 Segregat de St. Feliu de Pallerols el 1872.
- 9 Denominació anterior: *St. Pere les Preses*.
- 10 Denominació anterior: *la Parròquia de Besalú*.
- 11 Denominació anterior: *Palau de Montagut*.
- 12 Denominació anterior: *Begudà*.
- 13 Denominació anterior: *Capsec*.
- 14 Denominació anterior: *Sant Serni*.
- 15 Denominació anterior: *St. Miquel de la Vall*.
- 16 Denominació anterior: *Alsamora*.
- 17 Denominació anterior: *Batlliu de Sas*.
- 18 Denominacions anteriors: *Castissent* i *Eroles*.
- 19 Denominació anterior: *la Guingueta i Jou*.
- 20 Denominació anterior: *Tavescan*.
- 21 Denominació anterior: *St. Cristòfol de Camprodon*.
- 22 Denominació anterior: *St. Cristòfol de Beget*.
- 23 Denominació anterior: *St. Esteve de la Riba*.
- 24 El 1967 incorporà el poble de Planés de Rigard, fins llavors del municipi de Toses.
- 25 Denominació anterior: *St. Cristòfol de Toses*.
- 26 Denominació anterior: *St. Martí de Vilallonga*.
- 27 Unit a Arròs, del que s'havia segregat després de 1842.

